

Ortografii practice pentru graiurile băieșe din Ungaria¹

Mátyás Rosenberg
Universitate Eötvös Loránd
matyas.rosenberg@gmail.com

Abstract

This paper aims to introduce the orthographies used by Bayash Gypsies in Hungary to render and write down their language varieties. The paper offers a brief historical overview of the places of emergence and use of the orthographic systems, followed by a detailed linguistic analysis, including the choice of graphemes and the representation of elision, liaison and sandhi. Also, a handful of examples are given of the solutions that cause practical problems to the users of the given orthographic system. The paper then looks at several unsolved grammatical and spelling issues that not only affect the future of these orthographies, but may also promote or, on the contrary, hinder the development of the Bayash language varieties. Finally, it evaluates the prevalence of practical writing systems from multiple perspectives, with special regard to the potential ways of their future development, as suggested by current trends.

1 Introducere

Nádasdy Ádám, profesor la Universitatea Eötvös Loránd și la Institutul de Lingvistică din Budapesta, afirmă următoarele: „Scrisul este doar o îmbrăcămintă pentru limbă, o tehnică de codificare umană, prin care încercăm să dăm *imagine vizibilă unui fenomen auditiv* (limbii vorbite – auzite doar – o imagine pe hârtie.)

¹Această lucrare a fost susținută de Fondul Național de Cercetare, Dezvoltare și Inovare din Ungaria (proiectul nr. K 129378). Vreau să le exprim, pe această cale, recunoștința mea și mulțumirile mele pentru ajutorul acordat lui Annemarie Sorescu-Marinković, Erzsébet Léb, Kata Baditzné Pálvölgyi și Adrienn Hege.

Scrisul poate să oglindească sau nu realitatea limbii“ (Nádasdy 2003). În cazul în care rămânem la paralela cu îmbrăcămintea, este foarte important să alegem una potrivită: dacă aceasta e prea mică, poate deveni incomodă. În schimb, este la fel de important să nu fie nici prea mare, deoarece ne putem împiedica în ea. Trebuie să alegem măsura potrivită limbii noastre.

Toate sistemele pentru consemnarea graiurilor băieșe folosite în Ungaria sunt sisteme ortografice fonemice și toate folosesc alfabetul latin. O trăsătură comună a ortografiilor practice din Ungaria, spre deosebire de cele științifice, este faptul că vor să se sprijine pe folosirea literelor și ortografiei maghiare, dar să urmeze, în același timp, fraza binecunoscută, însă în mod greșit atribuită lui Vuk Karadžić, potrivit căreia „Пиши као што говориш, а читай као што је написано“, adică „Scrie cum vorbești și citește așa cum e scris.“² Tocmai de aceea, sistemele ortografice băieșe din Ungaria pot fi considerate hibride, bazându-se pe ortografia maghiară, dar fiind completate cu litere românești.

Deoarece limbile ortografice fonemice nu percep diferențele minore între sunete, nici nu le indică (ex. *unire* și *muncă* [n] ↔ [ɲ] nici în română, și nici în maghiară, catalogându-le sub același fonem), formându-și alfabetul în conformitate. Scrierea pur fonemică nu este nicidecum tipică, practică și nici nu se poate realiza (Coulmas 2003; Gósy 2004). Însă în graiurile băieșe găsim exemple contrare, datorită apropierii continue de sistemul fonemic maghiar. Spre exemplu, majoritatea tinerilor băieși nu mai sunt capabili să facă diferența între sunetele [tʃ] ↔ [tʃ̥], având în vedere și numărul mic al cuvintelor băieșe ce conțin sunetul [tʃ̥]. Ca urmare, chiar vorbitorii nativi și-ar putea însuși această abilitate de distingere a sunetelor doar în școală.

2 Tipuri de ortografie băiașă

În ultimele decenii a fost publicat un număr relativ mic de texte în graiul băieș (doar câteva zeci). Sistemele ortografice utilizate pot fi clasificate în câteva categorii, în baza principiilor, respectiv grafemelor pe care le folosesc. Primul, cel mai complex și cel mai răspândit, este sistemul ortografic dezvoltat de Anna Orsós, care capătă un rol tot mai important și în educația instituționalizată băiașă. Al doilea sistem se leagă de numele Ilonei Varga. Acesta însă este practic

² Vuk Stefanović Karadžić este creatorul limbii sârbe standard, reformatorul scrierii și ortografiei ei; principiul care îi este atribuit îi aparține de fapt filologului german Johann Christoph Adelung (1732–1806) (Stanojčić & Popović 2000).

folosit cu foarte multe modificări, fapt pentru care le voi examina prin comparație. A treia categorie, eterogenă, este formată din ortografia spontană a acelor vorbitori care nu și-au învățat limba maternă la nivel instituțional și folosesc în mod intuitiv limba în scris. În a patra categorie am inclus sistemele ortografice științifice.

În lucrarea de față mă voi ocupa doar de primele două categorii – și nu numai din cauza spațiului limitat de care dispun. În primul rând, scrierile spontane sunt peste măsură de eterogene și nu pot fi considerate sisteme elaborate. Am putea spune, cu o ușoară exagerare, că există atâtea sisteme, câți utilizatori. Sistemele ortografice folosite pentru transcrierea științifică a variantelor de grai băieș, pe de altă parte, au cu totul altă funcție: în primul rând, sunt scrise și citite mai ales de lingviști; aceștia în mod intenționat folosesc o gamă largă de semne în marcare, deci această categorie nu poate fi considerată practică. Ortografiile spontane, pe de o parte, și cele științifice, pe de altă parte, necesită metode de analiză total diferite de cele pe care le putem folosi în sistemele practice elaborate.

Deocamdată nu există o ortografie băiașă oficială, așa cum nu există nici norme ortografice sau organe care să reglementeze ortografia, să elaboreze reguli sau să decidă în problemele controversate. Cu toate acestea, educația băiașă există și se pot obține atestate de limbă la nivel de începător, mediu și avansat. De asemenea, se poate da și bacalaureatul la graiul băiaș, atât la nivel mediu, cât și avansat. În cazul în care, totuși, s-ar realiza, profesorii s-ar putea baza doar pe publicațiile existente și pe ortografia formată în baza cutumei, ceea ce însă nu prezintă valabilitate generală. Acest lucru nu ar trebui, totuși, să reprezinte neapărat o problemă, deoarece nici limba engleză, de exemplu, nu are un organ de reglementare central, valabil pentru întreaga lume.

2.1 Sistemul ortografic al Annei Orsós

Sistemul ortografic băiaș cel mai răspândit în Ungaria se leagă de numele Annei Orsós, șefa catedrei de Romologie a Universității din Pécs. Elaborarea sistemului a fost precedată de o cercetare de teren realizată împreună cu etnografa Katalin Kovalcsik, în anii 1990. Importanța sa constă în faptul că s-a axat în special pe culegerea de cântece și povestiri populare, cele două cercetătoare reușind să alcătuiască astfel primul corpus de texte băieșe (Orsós 2012: 77). Primul articol scris de Kovalcsik despre băieși a apărut în 1988, fiind intitulat *A beás cigány népzene szisztematikusan gyűjtésének első tapasztalatai (Primele*

experiențe în urma colectării sistematice a muzicii populare băieșe). În 1994 a fost publicat primul volum de cântecele înregistrate, intitulat *Florilye dă primăvară – Tavasz virágok (Florile de primăvară)*, apoi al doilea; povestirile colectate au fost publicate mai târziu, în același an, în primul volum al cărții *Fátá ku páru dă ar – Az aranyhajú lány (Fata cu părul de aur)*, unde Anna Orsós figurează deja drept coautor. Pe parcursul acestei activități de colectare s-a conturat concepția potrivit căreia textele sunt redactate respectând ortografia maghiară, completate cu semne indispensabile reproducerii graiului băieșilor în scris, în primul rând pentru persoanele bilingve, precum și pentru cei care deja cunosc bine limba maghiară, atât oral, cât și scris.³ La elaborarea ortografiei Orsós normalizate, în afară de Katalin Kovalcsik, Tibor Derdák și Endre Tálóș au avut, de asemenea, un rol foarte important, ajutând-o pe Orsós și la editarea altor cărți. De altfel, Orsós recunoaște că această transcriere atât de mult influențată de limba maghiară nu se bazează pe niciun sistem ortografic utilizat în Europa (Orsós 2012: 77; Tálóș 2008: 3–4). Trebuie menționat că, pe lângă diferențele de ortografie și lipsa unui consens lingvistic, comunicarea în scris este și mai anevoioasă din cauză că băieșii trăiesc răspândiți în numeroase țări, fără să țină legătura unii cu alții. Diferite grupuri vorbesc diferite varietăți ale limbii, iar cuvintele care lipsesc din graiurile băieșe sunt împrumutate din limbile majorităților sau minorităților alături de care conviețuiesc.

Lipsa codificării a devenit evidentă în perioada în care graiul băieș a fost predat la Liceul Gandhi din Pécs, școală cu limba de predare română, devenind astfel inevitabilă finalizarea ortografiei Orsós. La elaborarea acestui sistem a trebuit să fie luați în considerare doi factori de bază. Pe de o parte, ortografiile practice trebuie să fie simple și ușor de folosit și de învățat. Pe de altă parte, trebuie să fie acceptate de cei care le folosesc, îndeplinind exact funcțiile pentru care au fost concepute. În aceste cazuri, perspectivele lingvistice contează mai puțin; în plus, astfel de sisteme își fac apariția și fără aplicarea oricăror perspective lingvistice. Nu în ultimul rând, alfabetizarea a priori a persoanelor de grai matern băieș presupune menținerea, într-o oarecare măsură, a scrierii maghiare, utilizatorii limbii necunoscând un sistem ortografic diferit de cel maghiar; fenomenul nu este unic, fapt dovedit și de istoria ortografiilor rromani din Ungaria (Arató 2012: 38–40; Tálóș 2008: 3–4). Luând în considerare și faptul că manualele elaborate de Orsós se adresează în primul rând elevilor

³ Trebuie menționat că, în volumele Kovalcsik 1994a,b; Kovalcsik & Orsós 1994, pe lângă textele scrise potrivit ortografiei Orsós și traducerea lor în limba maghiară, apare și transcrierea științifică română; în ultimul volum (Orsós 1998) însă, autoarea a omis transcrierea științifică.

de liceu, rezervele față de o ortografie mult diferită de cea maghiară ar provoca rețineri, având în vedere că vorbitorii obișnuiți sau elevii scriu și citesc în limba maghiară deja de circa șase ani.

2.1.1 Setul de litere

La baza ortografiei Orsós stă, în primul rând, varianta din județul Tolna, aceasta fiind limbă maternă a autoarei. Este important de știut însă că variantele lingvistice băieșe sunt foarte eterogene. Limitându-ne doar la vorbitorii aceluiași dialect, vom găsi diferențe nu numai în cadrul unei așezări, ci chiar în sânul unei singure familii.

Problema de bază în graiurile băieșe sunt, în primul rând, sunetele care lipsesc din limba maghiară, /ə/, respectiv /i/, și care sunt redade prin literele {ö, ü}, respectiv {e ~ ë} (cf. Varga 1994a,b) sau chiar prin hiat (Tálos 2008: 4). În final, a fost elaborată o ortografie bazată pe caracterele limbii maghiare, împrumutând doar două litere {ă, î} din limba română (vezi tabelul 1).

Tabelul 1: Vocalele sistemului ortografic Orsós⁴

	Anterioare	Centrale	Posterioare
Închise	i [i]	î [i̥]	u [u]
Mijlocii	é [e̞]	ă [ə]	o [o]
Semideschise	e [e]		a [ʌ]
Deschise	á [a]		

La baza alfabetului stă, deci, alfabetul maghiar, acesta fiind completat cu combinațiile palatale {sj zsj} (vezi tabelul 2). Palatalizarea consoanelor ar fi marcată în mod unitar prin adăugarea literei {j}, de exemplu {bj rj sj zsj}. Însă, dat fiind faptul că în limba maghiară combinațiile {ly ny ty} sunt deja marcaje stabilite, aceste trei sunete și-au păstrat forma. Sunetul care de multe ori creează probleme vorbitorilor este consoana africată alveolopalatală surdă [tʃ], care este corespondentul consoanei africate postalveolare surde [tʃ̥], fiind treptat asimilată de aceasta și devenind chiar unicul sunet folosit de generația tânără. „Cele două consoane palatalizate cel mai des folosite {sj zsj} sunt prezente în

⁴ Pentru transcrierea fonetică în întreaga publicație a fost utilizat Alfabetul Fonetic Internațional (IPA).

alfabetul de bază băiaș“ (Orsós 2012: 79–80), însă folosirea digrafelor nu este soluționată în toate cazurile: în dicționarul băiaș-maghiar al lui Orsós *sj-*, *zsj-* nu apar ca litere separate, iar cuvintele începând cu aceste litere sunt listate în dicționar la *s-*, *zs-*.

Tabelul 2: Consoanele sistemului ortografic Orsós⁵

	BL	LD	ALV	PALV	ALVP	PAL	VEL	GL
Ocl.	p [p] b [b]		t [t] d [d]			ty [c] gy [ʃ]	k [k] g [g]	
Afr.			c [tʃ]	cs [tʃ]	ty [tɕ]			
Fri.		f [f] v [v]	s [s] z [z]	s [ʃ] zs [ʒ]	sj [ɕ] zsj [ʒ]			h [h]
Son.						j [j]		
Vib.			r [r]					
Băt.								
Fr.lat.								
Son.lat.			l [l]			ly [ɬ]		
Băt.lat.								
Naz.	m [m]		n [n]			ny [ɲ]		

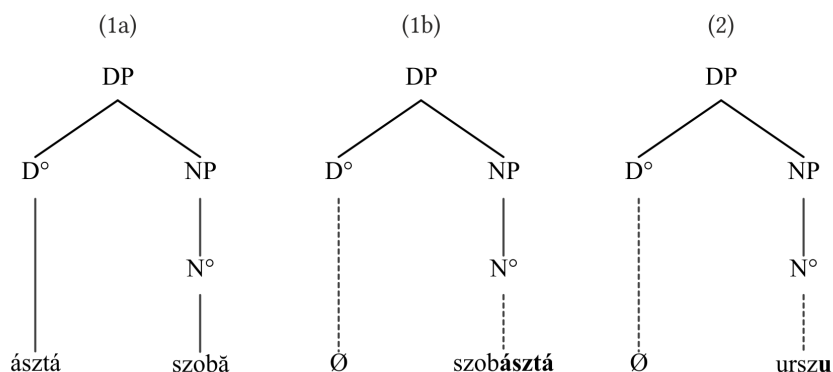
Pentru materialele audio special create pentru examenele de grai băiaș, Orsós recurge la înregistrări efectuate de persoane care vorbesc și alte dialecte, fapt asupra căruia autoarea atrage atenția (ex. 2006) Totuși, materialul scris oglindește de fiecare dată varianta Orsós. De exemplu, în materialul sonor apare cuvântul *zăpada* [zu'pa:da] ~ [zi'pa:da], însă în volum citim *zăpádá* (Orsós 2006: 6) cf. *zăpádă* (O 82b). Uneori, materialele audio conțin și sunete care în graiul Orsós nu există. De exemplu, consoana africată postalveolară sonoră [dʒ] nu are corespondent, fiind înlocuită în ortografia ocazională cu combinația {dzs}, împrumutată din maghiară, care însă nu face parte din ortografia Orsós. De exemplu [veʃe] 'se uită, vede' (din Gerjen, jud. Tolna), dar [veɟi] (din Galambok, jud. Zala).

⁵ BL = Bilabiale, LD = Labiodentale, ALV = Alveolare, PALV = Postalveolare, ALVP = Alveolopalatale, PAL = Palatale, VEL = Velare, GL = Glotale; Ocl. = Oclusive, Afr. = Africate, Fri. = Fricative, Son. = Sonante, Vib. = Vibrante, Băt. = Bătute, Fr.lat. = Fricative laterale, Son.lat. = Sonante laterale, Băt.lat. = Bătute laterale, Naz. = Nazale.

2.1.2 Afereză, epenteză și sandhi

Afereza este, fără excepție, folosită corect, fiind marcată cu cratimă, potrivit modelului introdus de Papp, care oglindește ortografia română. Părțile neaccentuate sunt întotdeauna legate prin cratimă, ex. *járná-j mágá inká lungă* ‘iarna-însă încă lungă’ (Orsós 2006: 6). În partea principală a lucrării, care se ocupă de afereză (Orsós 2012: 80–81), Orsós menționează că acele clitice care încep cu litera {î} și cu prefixele *în-/îm-* își pierd întotdeauna vocala în cazul în care sunt precedate de o vocală: de exemplu, *szá + întrámă* (se vindecă) va figura sub forma *szá-ntrámə*; la fel și *o + învăcát* ‘a învățat’, care devine *o-nvácát*. Fenomenul însă poate fi diferit în diferite graiuri, cf. *o+i → u*, ex. *u-nvácát*. Orsós aplică sandhi în exclusivitate în cazul sunetelor [o] + [á], de exemplu *o + ávut → avut* ‘a avut’; celelalte cazuri sunt ignorate, potrivit definiției „marcăm cu cratimă prezența mai multor morfeme” (Orsós 2012: 81). De fapt, Orsós marchează procesele sandhi fără cratimă, în schimb foarte exact: *ahuzít* ‘a auzit’ (Orsós 2002: 246).

Să examinăm pronumele demonstrative din punct de vedere al scrierii lor, împreună sau separat. După cum putem observa, ele pot sta atât în fața determinatului (1a), cât și după acesta (1b).

În baza definițiilor de mai sus, când cliticele și cuvintele care în urma aferezei se îmbină și își pierd accentul – în cazul în care l-au avut înainte – pronumele demonstrative aflate după substantiv ar trebui scrise tot cu cratimă. De exemplu, *szobásttá* ‘camera asta’ (< *szobá + ásttá* sau *szobá + áhásttá*) ar trebui să

apară sub forma *szobá-sztá*⁶ (1b). Dacă însă luăm ca exemplu articolul hotărât, cliticul acestuia este excepție, deci este mai logică neglijarea cratimei, omiterea ei și în limba băiașă (2).

Nu este tocmai clar în ce situații putem considera un anumit element redus și în ce situații relexicalizat. Astfel, când în loc de formele standard ale verbului *a fi* întâlnim formele reflexive, ca o caracteristică bănățeană, relexicalizarea pare la fel de logică precum scrierea etimologizată. Cuvintele *misz* ‘sunt’, *nyisz* ‘suntem’, *visz* ‘sunteți’ (Orsós 2002: 39) își au sursa în formele bănățene *m-ACC/ñe-ACC/v-* + *ăs*, marcate prin *mi-s*, *ni-s* și *vi-s* în limba română. (cf. Orsós *mă* + *ășz* → *misz*, însă îmbinarea poate lua mai multe forme, de ex. *măs*, *mes* stb.) (Rosenberg 2018). Marcarea acestora cu cratimă (ex. *mi-sz* v. *m-ășz* etc.) în graiul băieș, deși inutilă, ar fi logică, în baza regulilor, mai ales că în cazul anumitor cuvinte, de ex. *d-ábe* ‘de abea’, ortografia este în mod expres etimologică (vezi tabelul 8).

2.1.3 Ezitări și inconsecvențe

În cazul ortografiei Orsós se pot observa foarte puține ezitări. Cei care folosesc această ortografie o folosesc consecvent, deci vom găsi foarte puține excepții. Un exemplu este totuși *pîn sjé* ‘până, până ce’ (Orsós 2003: 70a) ~ *pînsjé* (67b). Singurul domeniu care – nu întâmplător – prezintă ezitări este ortografia numeralelor, mai ales a sutelor (vezi tabelul 3). Este cât se poate de evident faptul că autorul nu a putut decide dacă acestea trebuie pronunțate cu un singur accent sau cu două. Acest lucru însă nu este deloc întâmplător, deoarece practic diferă de la un vorbitor la altul.

Tabelul 3: Exemple privind ortografierea numeralelor mai mari de o sută în sistemul Orsós

	<i>două sute</i>	<i>tréi sute</i>	<i>cinci sute</i>
Orsós (1999)	<i>dauă szutyé</i> (98b)	<i>trij szutyé</i> (76b)	<i>sjinsj szutyé</i> (140b)
Orsós (2002)	<i>dauășzutyé</i> (237)	<i>trijszutyé</i> (237)	
Orsós (2003)	<i>dauășzutyé</i> (23) ~ <i>dauă szutyé</i> (90)	<i>trijszutyé</i> (93)	

⁶ Există și exemple de interpretare a pronumelor demonstrative drept clitice; vezi *szkanu-sztá* ‘scaunul acesta’, *loku-sztá* ‘locul acesta’ (Konrád 2000: 49, 57).

2.2 Sistemul ortografic Ilona Varga

La patru ani după introducerea ortografiei Orsós, anul 1997 a adus un nou sistem ortografic vorbitorilor de limbă băiașă din Ungaria. La elaborarea dicționarului *Beás–magyar, magyar–beás szótár (Dicționar băieș–maghiar, maghiar–băieș)* au luat parte mai mulți cercetători locali. În prefața dicționarului, Ilona Varga menționează lucrarea lui Gyula Papp (1982), criticând apoi în mod diplomat prima ediție, din 1994, a gramaticii Annei Orsós. După alți trei ani, Erzsébet Gidáné Orsós folosește aceeași ortografie în cartea de povești *Pamacs az iskolába indul – Pamacs szá purnyescé în iskolá (Pamacs merge la școală)*. Doi ani mai târziu (2002) apare volumul scris de Erzsébet Gidáné Orsós și Gábor Lantos, intitulat *Minuká: puvescé dá cígány pá lyimbá dá bájás sí dá ungurj (Minucă: poveste despre țigani în limba băiașă și maghiară)*, care conține și o succintă prezentare ortografică, precum și un vocabular. După circa zece ani de pauză, potrivit cercetărilor KSH (Központi Statisztikai Hivatal – Institutul Central de Statistică), în anul 2011, în chestionarele pentru recensământul populației din Ungaria s-a folosit scrierea de tip Varga.⁷ Manualul elaborat de Gizella Nemes pentru elevii de clasa întâi și a doua a apărut în 2012, fiind intitulat *Bájsescé Kenyvé (Carte pentru graiul băieș) 1–2.*, iar caietul de exerciții aferent, *Irká dá lukru (Caiet de lucru) 1–2.* Cu toate că acest sistem ortografic cu greu poate fi atribuit unei singure persoane, principiile de bază ale autorilor concordă, prezentând doar diferențe neglijabile, fapt pentru care le voi analiza împreună.

Sistemul ortografic Varga este cel puțin la fel de mult bazat pe tradiția sistemului Orsós pe cât de mult îl neagă. Însă și mai interesant este faptul că nu respectă soluțiile ortografice ale lui Gyula Papp, care a elaborat și una dintre descrierile științifice ale graiurilor băieșe, cu toate că acesta este unul dintre lectorii dicționarului Varga. Așa cum am spus deja, Kovalcsik nu doar că a efectuat mai multe cercetări împreună cu Orsós, dar a fost și lectora câtorva lucrări ale acesteia, inclusiv a gramaticii băieșe.

2.2.1 Sistemul de litere

Varga nu folosește opoziția marcată de Orsós {ty} ↔ {cs}, reducând de fiecare dată sunetele la {cs}, deci [tʃ] → [tʃ] (vezi tabelul 4). Pe de altă parte, nu marchează sunetele palatale [ç], [z]. Un singur fonem poate marca mai multe sunete, în

⁷ Deoarece traducătorul chestionarului de recensământ din 2011 nu este cunoscut, în continuare mă voi referi la acesta ca „KSH”.

cazul în care diferența dintre ele nu este relevantă în limba respectivă. În felul acesta, transcrierea poate fi considerată mai fonetică decât cea a lui Orsós,⁸ numai că la baza nemarcării sunetelor [ç] și [ʒ] stă faptul că, în conformitate cu teoria lui Varga, {s} trebuie pronunțat moale, iar sunetul {zs} nu are pereche palatalizată [sic!]. Acest lucru este cât se poate de ciudat, mai ales având în vedere că dicționarul lui Varga se bazează în mare măsură pe lucrările lui Papp (1982), în care diferența de pronunție între *ś* și *ź* palatalizat este marcată. Interoperabilitatea dintre sistemele ortografice băieșe este astfel mult mai mică. Ortografia Orsós poate fi ușor simplificată de oricine, ajungându-se astfel la sistemul Varga, prin omiterea lui {j}, care marchează palatalizarea pe parcursul transcrierii, însă invers, în mod mecanic, acest lucru în niciun caz nu este posibil, având în vedere faptul că în baza paradigmei problematice a lui Varga: Orsós *sunkă* → Varga *sunkă* → Orsós **sjunkă* (cf. *șuncă*).

Tabelul 4: Consoanele ortografiei Varga

	BL	LD	ALV	PALV	ALVP	PAL	VEL	GL
Ocl.	p [p] b [b]		t [t] d [d]			ty [ç] gy [ʃ]	k [k] g [g]	
Afr.			c [ts]	cs [tʃ]				
Fri.		f [f] v [v]	sz [s] z [z]	s [ʃ] zs [ʒ]				h [h]
Son.						j [j]		
Vib.			r [r]					
Băt.								
Fr.lat.								
Son.lat.			l [l]			ly [ʎ]		
Băt.lat.								
Naz.	m [m]		n [n]			ny [ɲ]		

Paradigma lui Varga este problematică și din alt punct de vedere: la vorbitorii la care, din cauza apropierei fonetice maghiare, au loc simplificări, acest lucru se întâmplă în exclusivitate în sensul [ç] → [ʃ] și [ʒ] → [ʒ]. Prin urmare, doar următoarea afirmație se susține: „exceptând generația mai în vârstă, în general,

⁸ Cu cât sunt mai puține grafeme în setul de litere al unei limbi, cu atât acesta poate fi folosit mai ușor.

{s} și {zs} au pronunție tare“. Pe baza cercetărilor personale, pot afirma că la unii vorbitori, mai ales la generația vârstnică, palatalizarea nu este consecventă. Dacă se concentrează asupra discuției, unii se vor corecta, pe când alții, probabil din cauza stresului, nu mai folosesc ca atare sistemul care (încă) funcționează. De aceea, există situații în care vorbitorul va pronunța moale toate sunetele [ʃ], chiar și când folosește limba maghiară.

În ceea ce privește vocalele, Varga folosește în întregime sistemul Orsós, cu cele două grafeme românești și fără a marca lungimea vocalelor (vezi tabelul 5). La fel ca Orsós, în dicționar marchează accentul prin subliniere.

Tabelul 5: Setul de vocale al ortografiei Varga

	Anterioare	Centrale	Posterioare
Închise	i [i]	î [i̥]	u [u]
Mijlocii	é [e̥]	ă [ə]	o [o̥]
Semideschise	e [ɛ]		a [ʌ]
Deschise	á [a]		

Publicațiile care folosesc sistemul ortografic Varga, în afara principiilor de mai înainte, sunt eterogene: se pot observa ezitări între publicațiile diferiților autori, ba chiar între publicațiile aceluiași autor, dar și în cadrul unei singure publicații. Printre caracteristicile comune se numără reducerea {ty} → {cs}, marcarea palatalizării prin legătura l {-lj-} – cu excepția Gidáné Orsós, marcarea lui {-é} la finalul cuvântului cu {-i},⁹ folosit doar de Gadó, precum și reducerea triftongului la sfârșitul silabei și transformarea lui în diftong (vezi tabelul 6).

Tabelul 6: Grafeme care diferă în ortografia Varga

	[tɕ]	[ʌ]	_e#	[ʌwə]
Nemes	-cs-	-lj-	-é	-aă-
Gidáné	-cs-	-ly-	-é	-aă-
Varga	-cs-	-lj-	-é	-aă-
KSH	-cs-	-lj-	-é	-aă-
Gadó	-cs-	-lj-	-i	-auă-
Orsós	-ty-	-ly-	-é	-auă-

⁹ Ezitățile nu sunt întâmplătoare: în lingvistică este cunoscut sunetul foarte apropiat de *i*, un *e* foarte închis, care poate fi marcat și prin combinația de caractere ^l*e* (Blažeka et al. 2009: 15).

2.2.2 Ezitări și inconsecvențe

După cum am menționat, transcrierea de tip Varga nu conține grafemele {sj, zsj}. Probabil, traducătorul(ii) care s-au bazat pe dicționarele Varga și Orsós au folosit o mulțime de forme inconsistente în chestionarele recensământului KSH din 2011, cum ar fi, de exemplu, *sjéfel* ~ *sjéfeld* ~ *séfeld* ‘ce fel de’, *nisj* ~ *nis* ‘nici’, *Unguremé* ~ *Ungureme* ‘Ungaria/ungurime’ etc. (KSH 2011a,b).

De asemenea, apar ezitări în redarea anumitor cuvinte, care sunt scrise când împreună, când separat. Expresia **áré dăgînd* poate fi întâlnită pentru prima dată scrisă astfel în dicționarul Varga, deoarece se presupune că este vorba de un substantiv: **dăgînd s szándék* (fn) [intenție]; *akarat* (fn) [voință] (V 24a). Substantivul vizat este *gînd* ‘szándék’ (< *gând* < maghiară *gond* ‘problemă’).

Ortografia *pîn sjé* ‘până ce, până când’, de exemplu, variază în diferite lucrări. La Varga, această formă apare o singură dată, însă *pîn átunsje* apare sub trei forme și cu trei înțelesuri [sic!]; **pîn(ă) átuns* ‘până atunci’ ~ **pîn(ă) átunse* ‘în timp ce’ ~ **pînă átunse* ‘atâta timp’ (V 70a). La Orsós întâlnim *pîn sjé* ‘până ce, până când’ (Orsós 2003: 70a) ~ *pînsjé* (*ibid.*: 67b).

Tabelul 7: Exemple de scriere împreună sau separat în ortografia Varga

	‘are de gând’	‘peste tot’	‘până ce’	pronominal posesiv
Varga	<i>áré dăgînd</i>	<i>păscsé tot</i>	<i>pînă sé</i>	<i>á mnyo</i> ~ <i>álor</i>
Nemes	<i>áré dăgînd</i>	—	<i>pînsé</i>	—
Gidáné	<i>áré dăgînd</i>	<i>păscsitot</i>	—	<i>á lor</i>
Orsós	<i>áré dă gînd</i>	<i>păstyí tot</i>	<i>pînsjé</i> ~ <i>pîn sjé</i>	<i>á mnyo</i>
Papp	<i>are de gînd</i>	—	<i>pînă še</i>	<i>a mjo</i>

În unele cazuri, genitivul și dativul pronumelui personal, adjectivul posesiv se scriu împreună, în altele, nu. De exemplu: *májkáme* ‘mama mea’ (Gidáné) cf. *májká me* (O 48a), *nyé áscsáptă* ‘ne așteaptă’, cf. *ujtácsé* ‘uită-te, privește’, însă *ujtă csé* (Gidáné & Lantos 2002: 29), iar la Varga *ujtácsé* (V 99a) cf. *ujtă tyé* (Orsós), dar și în cazul altor expresii: *în ka* ‘încoace’ (Gidáné Orsós), cf. *înkasé* ‘încoace’ (V 39a).

Tabelul 8: Alte exemple ale redării inconsecvente în ortografia Varga

	‘a bia’	Pronume copulativ cazul dativ	Pronume copulativ cazul acuzativ	‘aici’	‘mâine’
Varga	dábe*	(n.a.)	(n.a.)	áis(e)	mînyé
Nemes	dábe*	kulákum ‘colacul meu’	(n.a.)	is/ise	(n.a.)
Gidáné	(n.a.)	szuflyitu-m ‘sufletul meu’	cs-o ádusz ‘te a adus’	ájise / ájis / ise	mînyi
KSH	dábe*	cígánum ‘soțul meu’	m- ám szirizit ‘mi-am procurat’	ais	(n.a.)
Orsós	d-ábe	-m ‘-m’	ty-o ádusz ‘te a adus’	áisj(e)	mînyi
Papp	dabe*	(n.a.)	(n.a.)	iše / aiš(e)	(n.a.)

2.2.3 Afereză, epenteză și sandhi

Varga marchează afereza prin paranteze: „marcăm în cuvinte cu () paranteze [sunetele omise] care nu trebuie neapărat omise“ (Varga 1997: 4). De exemplu, *bágă (i)n szák* ‘pune în sac’, *dăp(ă) áje* ‘după aceea’ etc. Metoda aceasta poate fi observată deja în ortografia inițială a lui Papp (vezi exemplele (3)–(4), cf. Papp 1980: 33):

- (3) Nu s-/o/ întâmplat nimic.
‘Nu s-a întâmplat nimic.’
- (4) Pă cine c/i/-am cimat.
‘Pe tine te-am chemat.’

Mai târziu însă Papp a abandonat această practică (cf. Papp 1982). Folosirea parantezelor pare logică la prima vedere. În comparație cu metoda folosită în limba română și aplicată și de Orsós, utilizarea cratimei menține nealterate sunetele de bază, în aceleași timp marcând acele sunete care cad victimă aferezei. Papp în mod intenționat nu a mai aplicat metoda parantezelor, așa cum nu

au făcut-o nici adepții sistemului Varga, deoarece punerea sa în practică ridică numeroase probleme.

Pe de o parte, folosirea ei presupune o pregătire lingvistică în cadru instituționalizat, pe care majoritatea vorbitorilor nu o au, deoarece deocamdată în Ungaria nu există pregătire specială pentru profesorii care predau graiurile băieșe. În general, vorbitorii nu știu ce fel de sunet este omis dintr-un anumit cuvânt sau în ce s-a transformat. Pe de altă parte, confuzia este sporită și de faptul că cele două cuvinte folosite ca exemple în instrucțiunile de la începutul volumului – *ácicã (i)nlontru* ‘încălzește – o încăpere’ din băiașă și **búsu(l)jon* ‘să se întristeze’ din maghiară – nu prezintă analogii din mai multe puncte de vedere. În cuvintele ungrești *búsuljon* ‘să se întristeze’, *kéküljön* ‘să devină albastru’, *éljen* ‘să trăiască’ are loc o asimilare totală (*l*-asimilare: [-lj-] → [-jj-]). Regula se aplică în mod obligatoriu în cazul cuvântului cu sufix luat ca exemplu, pe când în cazul cuvintelor compuse pronunția este opțională, de exemplu, *eljön*, *hiteljuttatás* etc. [-lj-] ~ [-jj-] (É. Kiss et al. 2003: 339). Expresia băiașă însă este un exemplu de afereză, des întâlnită în vorbirea obișnuită, dar fără a avea caracter obligatoriu. Aceasta denotă faptul că metoda folosirii parantezelor nu reprezintă o soluție pentru asimilare: cuvântul **búsu(l)jon* – la care se face referință – nu se pronunță ***búsujon* (Varga 1997: 4).

Vorbitorul nu știe cu exactitate când un cuvânt abreviat poate fi considerat element relexicalizat și când este vorba de contopire, adică dacă forma abreviată a cuvântului provine dintr-o formă lungă – de exemplu: [ɛ: gin'dʒesk] ‘eu cred că’ provine din **(áj)e gîndzsészk ori *(áháj)e gîndzsészk* sau **e* înseamnă deja relexicalizare. Pe de altă parte, *šins sùce* ‘cinci sute’ poate lua forme ca **sin(s) szutyé*, **sins szutyé* sau chiar și **sin szutyé*, mai ales dacă avem în vedere faptul că [ʃa:spɾæzɛ] ‘șaisprezece’ poate fi scris *sászpes*, *sászszprăzes* (V 77b) sau chiar *sászszprăzes* (V 213b). Răspunsul la întrebare poate fi găsit în dicționar: *sins szucsé* (V 78b, 194b). Astfel afereza este marcată în primul exemplu, dar nu și în al doilea.

În cazul epentezei, fenomenul este exact invers. Deoarece nu există nicio instanță care să vegheze asupra respectării ortografiei codificate băieșe, așa cum nu există nici reguli ortografice, cum putem ști care element este „original” și care „derivat” sau care sunet este epenteză și omiterea căruia este afereză? În cazul cuvântului [optəspræzɛ] ‘optsprezece’, pe care Varga îl prezintă fără epenteză, sub două forme, *optszpes*, respectiv *optszprăzes* (V 66b), dacă pronunția este **optăszprăzesj*, forma presupusă ar putea oscila între **opt(ă)szprăzes* și **optăszprăzes*. Această problemă atinge și limba română, deoarece ortografia nu ia în considerare epenteza. Potrivit ortografiei în vigoare, forma *optsprezece*

este singura corectă (DOR 2002), în timp ce înainte doar cea scrisă cu cratimă era acceptată. Potrivit Scriban (1939), *opt-spre-zece* (cf. Moldova și Transilvania *opt-spre-ce*) este corect, iar în limba vorbită se foloseau și alte forme, cum ar fi *optspezece*, *optisprezece*, *optusprezece*, *optăsprezece*, precum și variantele lor scurte *optșpe*, *optușpe*, *optișpe*, precum și *optășpe* etc.

În dicționarul Varga, verbele ce ridică probleme speciale sunt cele cu prefixe verbale moștenite din latină sau preluate din slavă, mai ales în ceea ce privește verbe reflexive. În cazul în care prefixul este evident pentru autor, îl scrie separat, în caz contrar, împreună. De exemplu, **sză (i)n lărgă* ‘se lărgeste’, **sză (i)n mărită* ‘se mărită’ (V 81a), însă **sză (i)nbunyescsé* ‘se împacă’ (V 80b); dar numeroase verbe sunt menționate de două-trei ori, ca de exemplu **sză în kälzescsé* ‘se încălzește’ (V 85a) ~ **sză (i)nkälzescsé* (V 80a) ~ **sză (i)n kälzescsé* (V 81a). Verbele fără pronume reflexive sunt însă întotdeauna scrise împreună: cf. *înbunyescsé* ‘împacă (pe cineva)’ (V 38a), *înkälzescsé* ‘încălzește (o încăpere)’ (V 39a). Pe de altă parte, prefixele *dáz-/dász-/däs-* (< latină *dis-*) sunt întotdeauna scrise împreună, atât la verbele mediale, cât și la cele de acțiune, chiar dacă antecedentele morfologice pot fi clar stabilite; de exemplu **sză dāzgulescsé* ‘se golește’ < *gol* (gol) (pentru detalii, vezi Táló 2008: 76–77).

Fenomenele sandhi ridică cele mai multe probleme privind folosirea parantezelor. O problemă specială o reprezintă faptul că, dacă în caz de sandhi nu apare $\check{a}+\check{a}$ ($V_1+V_2 \rightarrow V_1$), ex. *primávrá-jrá* ‘era primăvară’ sau $u+\acute{a}$ ($V_1+V_2 \rightarrow V_3$), ex. *n-áve* ‘n-aveam’, în schimb apare $\check{a}+o+i$ ($V_1+V_2+V_3 \rightarrow V_2$) ex. *sz-o-ntunyríkát* ‘s-a întunecat’ (< *sză o întunyríkát*, având ca rezultat ***sz(ă) o (i)ntunyríkát?*), o a treia vocală ($V_1+V_2 \rightarrow V_3$), ex. $o+i \rightarrow u$, pl. *u-ntribát* ‘a întreat’ (< *o întribat* cf. $o+i \rightarrow o$, iar la Orsós *o-ntribát*), deoarece în locul unui singur grafem ar trebui marcate două omise, ca în cuvântul ***búsu(l)jon*, menționat deja. Fenomenul nu are o rezolvare optimă în cadrul sistemului, ca, de altfel, nici exemplele paralele: Orsós *m-apukát* ‘m-a apucat/prins pe mine’, *n-ahuzít* ‘nu a auzit’, *k-aje* ‘cu aceea’ etc. Și adepții ortografiei Varga sunt conștienți de acest lucru, drept care nu mai marchează fenomenul sandhi, ci recurg la forma completă; de exemplu, Varga *o áhuzít* cf. Orsós *ahuzít* ‘a auzit’, îndepărtând și mai mult limba vorbită de cea scrisă.

Se impune întrebarea teoretică: de ce este necesară marcarea sunetelor nepronunțate dacă vorbitorul folosește forma simplificată și nu dorește să reconstruiască textul completându-l cu sunetele omise? În plus, un text înțesat de paranteze cu greu și-ar putea îndeplini funcția inițială, distrugând total imaginea scrisului. Din păcate, Varga nu prezintă o soluție în acest sens, deoarece textele scrise sau lectorate de ea nu conțin afereze. Una dintre posibilele cauze

poate fi intenția de a crea un stil literar băieș. Această idee este însă contrazisă de faptul că în limba română literară – chiar dacă în măsură mult mai mică decât în băieș vorbită – afereza și marcarea acesteia sunt frecvente.

3 Răspândirea ortografiilor practice

Numărul publicațiilor în graiurile băieșe din Ungria este foarte modest, chiar dacă luăm în considerare și publicațiile maghiare care conțin elemente de grai băieș. În decursul cercetării mele, am încercat să inventariez toate publicațiile din Ungaria apărute până în 2012. Considerând materialele în grai băieș și pe cele în care apar doar câteva propoziții corelate, numărul lor abia depășește o sută. În totalitate, putem spune că, dintre materialele accesibile, 60 folosesc ortografia Orsós (59%), 22, Varga (22%), iar 19 (19%) folosesc ortografii de alt tip. Este evident și faptul că raportul folosirii ortografiei Orsós este – de la apariție – în continuă creștere (vezi fig. 1).

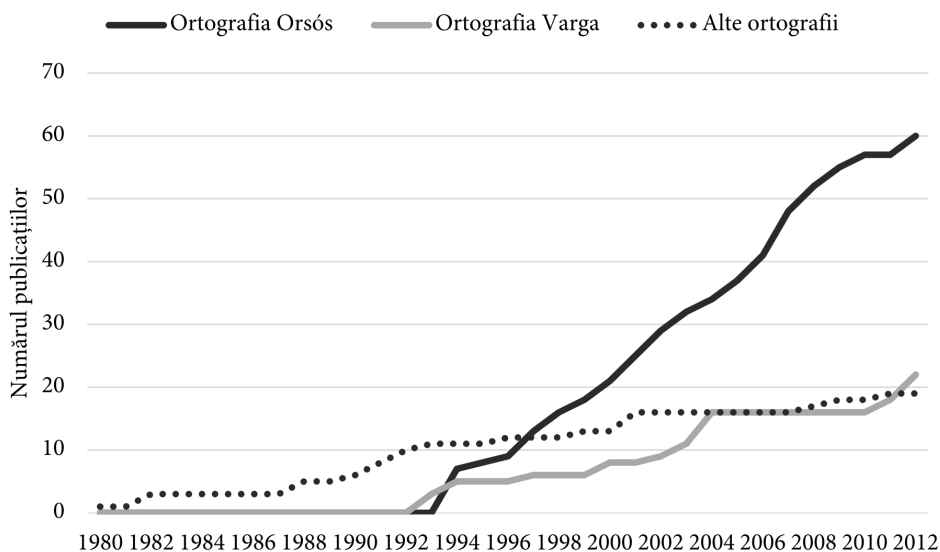

Fig. 1: Răspândirea ortografiilor practice băieșe în Ungaria ($n = 101$)

Publicațiile trebuie însă examinate și altfel: ignorând articolele de ziar, deoarece ziarele în care au apărut au tiraj mic. Sunt greu de găsit și în arhive, iar pe internet aproape de loc. (vezi fig. 2)

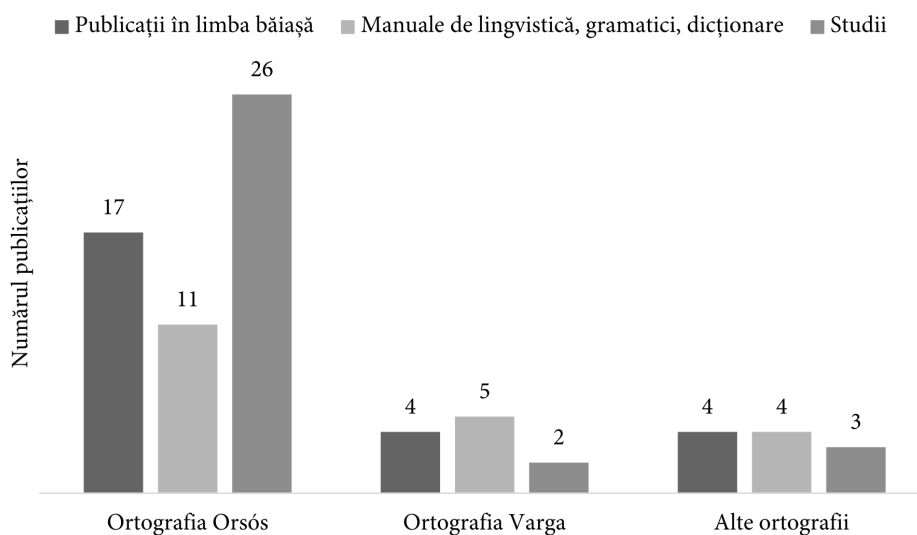

Fig. 2: Specificul publicațiilor după tipurile de ortografie folosite ($n = 76$)

Graficul arată clar că procentul de folosire a ortografiei Varga scade în mod drastic dacă ignorăm articolele de ziar, precum și faptul că articolele științifice folosesc, aproape în exclusivitate, ortografia Orsós. Dacă însă examinăm și în ce măsură răspândirea unui tip de ortografie este influențată de faptul că autorii folosesc propriul lor sistem, imaginea este deja mult mai echilibrată (vezi fig. 3). De fapt, răspândirea unui anumit sistem depinde de punctul de vedere pe care îl adoptăm. Pe de altă parte, experiența arată că acei vorbitori de băiașă care nu au învățat limba în cadru instituționalizat nu au avut ocazia să cunoască ortografiile normalizate, nu le învață și nu le folosesc, aplicând o ortografie spontană în locul acestora.

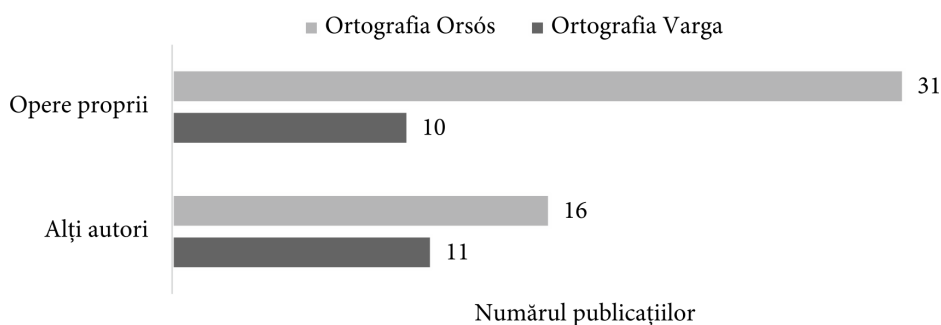

Fig. 3: Raportul ortografiilor în funcție de creatorii lore ($n = 68$)

4 Greșeli de tipar

Ortografiile băieșe abundă în erori, în urma cărora semnele diacritice apar greșit marcate sau chiar lipsesc. Acest lucru se întâmplă des în cazul limbilor minoritare. În mod frecvent, în locul „căciulii“ de deasupra lui *a*, în cazul literei *ă*, apar trema sau tilda (cf. Varga 1994a,b; Orsós 2000). Mai apare și accentul circumflex *â*, de exemplu în caietul adiacent CD-ului lui Kanizsa Csillagai *Foku drákuluj* (*Focul dracului*), sau accentul apare chiar separat (pe deasupra și greșit, cu accent circumflex): ex. **ășzrá* ‘erau’, **ciâgánkâ-c* ‘soția ta’ etc. Accentul circumflex se poate ușor confunda cu breve-ul, *ă* ↔ *â*. Apar greșeli și în cazul scrisului de mână, nu numai al tipăriturilor (vezi fig. 4). Inscricția de pe fațadă, în baza sunetului {ty} poate fi identificată în mod clar cu ortografia Orsós, însă în loc de „căciula“ de pe *ă* apare, în ambele cazuri, tilda.

Fig. 4: Kásză dásztyisză – inscripția „Casă deschisă“ în Gilvánfa, jud. Baranya (2013, fotografia autorului)

5 Folosirea electronică a ortografiilor băieșe

Unul dintre principalele obstacole în calea folosirii graiurilor băieșe în format electronic este lipsa diacriticelor de pe tastatură. Indiferent de ortografia folosită, Orsós sau Varga, pe lângă literele maghiare, caracterele {ă, î} trebuie inserate manual în text sau, după descărcarea tastaturii românești, trebuie schimbat în permanență între cele două. E mult mai simplu și mai rapid ca aceste două litere să fie schimbate ulterior cu o singură comandă. Metoda aceasta însă se poate folosi doar în cazul editării textului, nu și al trimiterii de mesaje sau al aplicațiilor pe internet. În cazul anumitor dispozitive mobile, de asemenea, caracterele {ă, î} nu se pot folosi în mod automat. În acest fel, timpul dedicat introducerii textelor se mărește considerabil, poate deveni chiar și de douăzeci de ori mai mare, în comparație cu ortografia spontană. Tipurile de ortografie elaborate devin astfel total necompetitive.

6 Prognoză

Viitorul sistemelor ortografice poate fi influențat de câțiva factori previzibili. Cu toate că, în decursul timpului, variabilitatea va avea tendință degresivă și ortografia Orsós va fi cea mai răspândită, câte o carte sau un manual care devin accesibile la scară largă pot asigura supraviețuirea ortografiei Varga o anumită perioadă de timp, iar tendința se poate chiar modifica. În același timp, suntem martorii unei accentuate schimbări a limbii vorbite. În afara generației vârstnice, care vorbește limba într-un procent foarte redus, doar câteva persoane reinvață acum limba în mod instituționalizat, însă competența lor lingvistică include un vocabular redus. Pe de altă parte, este foarte probabil ca și vorbitorii altor dialecte băieșe, din alte comunități, să înceapă să își redea în scris propriile variante, iar opțiunea pentru o anumită normă nu poate fi prevăzută.

Imaginea este nuanțată și mai mult datorită faptului că Anna Orsós și László Kálmán au introdus un nou sistem ortografic în volumul elaborat împreună, intitulat *Beás nyelvtan (Gramatică băiașă)*, apărut în 2009. Cu toate că mulți consideră că ortografia Orsós & Kálmán a fost creată în exclusivitate în scop științific, iar autorii, în volum, sugerează trecerea completă la acest sistem (cf. Orsós & Kálmán 2009: 9), acesta încă nu a început să fie folosit, iar Anna Orsós folosește în continuare propriul sistem elaborat anterior (Arató & Gúti 2015: 147–148).

7 Concluzii

Publicul vizat de publicații analizate sunt elevi care învață limba, studenți și, într-o măsură mai mică, copii. Mai mulți autori așteaptă probabil confirmarea faptului că limba și ortografia folosite sunt corecte, de la persoanele în vârstă din comunitate, cu toate că scrierea diferită de cea maghiară pune cele mai multe probleme tocmai adulților; copiii învață cu ușurință orice fel de codificare logică deja confirmată în practică (ex. maghiară–engleză, maghiară–română, dar chiar și mongolă–chineză, arabă–rusă etc.).

Ortografilor băieșe le lipsesc, până în ziua de azi, regulile de bază, cum ar fi regulile de silabisire și de despărțire a cuvintelor în silabe, scrierea cu majuscule și minuscule, regulile de punctuație, ortografierea cuvintelor împrumutate și a neologismelor, regulile de folosire a cratimei, de scriere a substantivelor proprii, a sărbătorilor, a epocilor istorice importante, a numeralelor, a acronimelor și abrevierilor etc. O ortografie adecvată poate elimina multe neînțelegeri, fără ea, în schimb, textul poate deveni confuz, ambiguu sau chiar ilizibil. Scrierea împreună sau separat a anumitor cuvinte poate face distincția între înțelesul cuvintelor. De exemplu, *îndăcē* ‘îngheață’, cf. *în dăcē* ‘în ger’ sau *odūs pēšce* ‘a adus pește’, cf. *o duspēšce* ‘sau frământă (aluat)’. Putem aoferi și exemple din limba română: *îndepărtare* cf. *în depărtare*.

Cercetările graiurilor băieșe efectuate în Croația, respectiv Serbia, care au luat anvergură în ultimii ani, își urmează propriile direcții; ortografiile practice și științifice ale acestor graiuri diferă de cele din Ungaria, dar prezintă o eterogenitate accentuată chiar și în interiorul grupurilor. Însă o problemă mai mare este numărul redus de publicații în grai băieș, ce are la bază educația deficitară la nivel preșcolar și școlar și, într-o ultimă instanță, pierderea totală a limbii. Pentru a stopa acest proces, o ortografie consecventă și consistentă ar reprezenta un punct de pornire adecvat, însă practic ar fi necesare măsuri sociale și o politică lingvistică mult mai eficiente.

Bibliografie

- Arató, M. (2012): A romani nyelv helyesírásának fejlődése és sztenderdizációs problémái. In: F. Trendl & T. Cserti Csapó (eds.) „Romológia akkor és most“ – romológusok első szakmai konferenciája (Konferenciakötet) (Gypsy Studies – Konferenciák 28.). Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. 32–44.
- Arató, M. & E. Gúti (2015): Gondolatok a beás nyelvi korpusztervezésről, különös tekintettel a helyesírás-tervezésre. In: G. Kiss (ed.): *Világ és nyelv szenvedéllyel – Köszöntő kötet Geecső Tamás 60. születésnapjára. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 174.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 145–150.
- Blažeka, Đ. & I. Nyomárkai & E. Rácz (2009): *Mura menti horvát tájszótár. Rjecnik pomurskih hrvata.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Coulmas, F. (2003): *Writing Systems. An Introduction to their linguistic analysis.* Cambridge: Cambridge University Press.
- DOR = *Dicționar ortografic al limbii române.* București: Colectiv, Editura Litera Internațional.
- É. Kiss, K., F. Kiefer & P. Siptár (2003): *Új magyar nyelvtan.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Gadó, Szilvia (2000): Magyarul mondd, anyu! A beás nyelv nyelvészeti és nyelvökölógiai helyzetéről. *Iskolakultúra* 10: 34–48.
- Gidáné Orsós, E. (2000): *Pamacș az iskolába indul. Pamacș șă purnyescșe în iskulă.* Piliscsaba: Konsept-H.
- Gidáné Orsós, E. & G. Lantos (2002): *Minukă: puvescșe dă cigány pă lyimbă dă băjás și dă ungurj. Minúka: Cigány mesék beás és magyar nyelven.* Pisu: Univerzită dă Scșijituré dă Pisu, Ínsztitut dă Ínvăcătură dă Méscșérj.
- Gósy, M. (2004): *Fonetika, a beszéd tudománya.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Konrád, I. (2000): *Versfordítások.* Manuscript.
- Kovalcsik, K. (1988): A beás cigány népzene szisztematikus gyűjtésének első tapasztalatai. In: *Zenetudományi dolgozatok.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Zenetudományi Intézet. 215–231.
- Kovalcsik, K. (1994a): *Florilye dă primăvără. Tavaszı virágok I. kötet.* Pécs: Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium.
- Kovalcsik, K. (1994b): *Florilye dă primăvără. Tavaszı virágok II. kötet.* Pécs: Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium.
- Kovalcsik, K. & A. Orsós (1994): *Fátá ku păru dă ar. Az aranyhajú lány I. Beás cigány iskolai népmesegyűjtemény.* Pécs: Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium.

- KSH = Központi Statisztikai Hivatal (2011a): *Īntribálă dă csiny. Népszámlálás 2011*. Budapest.
- KSH = Központi Statisztikai Hivatal (2011b): *Īntribálă dă kásză. Népszámlálás 2011*. Budapest.
- Nádasdy, Á. (2003): Miért változik a nyelv? Előadás a Mindentudás Egyetemén. III. Szemeszter, November 17, 2003.
- Nemes, G. (2012): *Băjsescsė. Irkă dă lukru 1*. Budapest: CROATICA Nonprofit Kft.
- Nemes, G. (2012): *Băjsescsė. Irkă dă lukru 2*. Budapest: CROATICA Nonprofit Kft.
- Nemes, G. (2012): *Băjsescsė. Kenyvė 1*. Budapest: CROATICA Nonprofit Kft.
- Nemes, G. (2012): *Băjsescsė. Kenyvė 2*. Budapest: CROATICA Nonprofit Kft.
- O = Orsós, A. (1999): *Magyar–beás kéziszótár. Vorbė dă ungur*. Kaposvár: Csonkai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola.
- Orsós, A. (1998): *Fátá ku păru dă ar – Az aranyhajú lány II. Beás cigány iskolai népmesegyűjtemény*. Pécs: Gandhi Gimnázium.
- Orsós, A. (2000): A beás nyelv írásbeliségéről. In: K. Forray R. (ed.): *Romológia – Ciganológia*. Pécs: Dialógus Campus Kiadó. 185–206.
- Orsós, A. (2002): *Beás nyelvkönyv. Pă lyimbă băjásilor* (harmadik, javított kiadás). Kaposvár: Dávid Oktatói és Kiadó Bt.
- Orsós, A. (2003): *Beás–magyar kisszótár. Vorbė dă băjás*. Kaposvár: Dávid Kiadó.
- Orsós, A. (2005): *Felkészülési segédanyag a Profex nyelvvizsgaközpont beás nyelvvizsgájához – CD melléklettel - hangzó anyag és mintatesztek megoldásokkal*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.
- Orsós, A. (2006): *Lá sză szfátászkă dăp–ásztá sî pésty*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék & PROFUNDA Könyvek.
- Orsós, A. (2012): A beás írás, helyesírás története. In: Z. Beck & T. Cserti Csapó (eds.): *“FONTOSPONT a Hegyhát ifjúsági életében” projektkötet (Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 27.)*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék & Sásd Város Önkormányzata. 75–87.
- Orsós A. & L. Kálmán (2009): *Beás nyelvtan*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, Tinta Könyvkiadó.
- Papp, Gy. (1980): *Segédanyag beás cigány gyermekek magyar nyelvi kommunikációs készségének fejlesztésére. Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból II*. Pécs: JPTE Tanárképző Főiskola.

- Papp, Gy. (1982): *A beás cigányok román nyelvjárása. Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból V.* Pécs: JPTE Tanárképző Főiskola.
- Rosenberg, M. (2018): Bánáti eredetű hibrid létigék a beás nyelvváltozatokban. In: J. Dombi, J. Farkas & E. Gúti (eds.): *Asszimetrikus kommunikáció – asszimetrikus viszonyok. A XXVI. MANYE Kongresszus konferenciakötete.* Pécs: Szak Kiadó. 1087–1105.
- Scriban, A. (1939): *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincialisme).* Iași: Editura „Presa Bună”.
- Stanojčić, Ž. & L. Popović (2000): *Gramatika srpskog jezika za I, II, III i IV razred srednje škole.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Tálos, E. (2008): *A beás grammatikairás problémái.* Manuscript.
- V = Varga, I. (1997): *Beás–magyar, magyar–beás szótár.* Pilisvörösvár: Konsept-H Kiadó.
- Varga, I. (1993): Un pik den treje se pucsec umiri. *Amaro Drom* III/9: 31.
- Varga, I. (1994): Csár un pik. *Amaro Drom* III/12: 31.